

Таким чином, Максим Рильський як представник української еліти – поет, вчений-лінгвіст, лексикограф, перекладач, культуролог, громадський діяч, – розумів, як важливо зберегти мову для майбутніх поколінь, стверджуючи, що мова – це «життя духовного основа». Все своє життя він мужньо підносив українське слово, популяризував його не тільки в Україні, а й у всьому світі.

1. *Булаховський Л. А.* Максим Рильський поет-патріот: Вибрані праці: в 5-ти т. / Леонід Арсенійович Булаховський. – К.: Наукова думка, 1977. – С. 594–600. 2. «Великий гранослов свого народу...» (До 95-річчя з дня народження М. Т. Рильського) / [С. Я. Ермоленко, Н. Г. Сидяченко, Л. О. Ставицька, К. І. Бойко] // Мовознавство. – 1990. – № 3. – С. 3–11. 3. *Ільєнко І. О.* Жага. Труди і дні Максима Рильського: документальний життєпис / Іван Ільєнко. – К.: Дніпро, 1995. – 413 с. 4. Культура української мови: Довідник / С. Я. Ермоленко, Н. Я. Дзюбишина-Мельник,

К. В. Ленець та ін.; За ред. В. М. Русанівського. – К.: Либідь, 1990. – 304 с. 5. *Мацько Л. І.* Українська мова в освітньому просторі: [навч. посібник для студентів-філологів освітньо-кваліфікаційного рівня «магістр»] / Любов Мацько. – К.: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2009. – 607 с. 6. *Павличко Д. В.* Мука чистоти / Дмитро Павличко // Літературознавство. Критика: у 2-х т. – Т. I: Українська література – К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2007. – С. 307–314. 7. *Пелипась М. І.* Лінгвістична діяльність Максима Рильського: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / Таврійський національний ун-т ім. В. І. Вернадського / Микола Іванович Пелипась. – Сімферополь, 2007. – 22 с. 8. *Рильський М. Т.* Зібрання творів: У 20-ти томах / М. Рильський. – К.: Наукова думка, 1983. – Т. IV: Поезії (1949–1964). – 423 с. 9. *Рильський М. Т.* Зібрання творів: У 20-ти томах / М. Рильський. – К.: Наукова думка, 1987. – Т. XVI: Фольклористика, теорія перекладу, мовознавство. – 600 с. 10. *Рильський М. Т.* Зібрання творів: У 20-ти томах / М. Рильський. – К.: Наукова думка, 1987. – Т. XVIII: Публіцистика 1953–1964. – 600 с.

Тетяна Чужа

Українська література як предмет наукових досліджень Юзефа Третяка

У статті проаналізовано загальні тенденції і методологічні підходи у науковій рецепції явищ української культури, історії та літератури польським літературознавцем Юзефом Третяком (1841–1923). Акцентовано точки дисонансу українського та польського патріотичних дискурсів кінця XIX – початку XX ст.

The article analyzes the general trends and methodological approaches in scientific reception of Ukrainian culture, history and literature by the Polish literary critic Józef Tretiak (1841–1923). The dissonance points of Ukrainian and Polish patriotic discourses of the late XIX – early XX century are accented.

У польській культурно-політичній свідомості XIX ст. Україна, Литва і Білорусь входили до меж Польщі як невід'ємні частини. Поняттю батьківщини у часи існування несuverенних форм державності (князівства Польського, Царства Польського) у загальній свідомості поляків відповідали культурно-географічні простори так званої «історичної Польщі» періоду перед першим поділом. Було очевидним, що Польщу утворюють землі усіх трьох частин, які потрапили під владу іноземних держав у результаті поділів. Учасники січневого повстання 1863–1864 рр. також уявляли собі Польщу територіально великою державою. Однак утопічними виявилися їхні пропозиції відновлення Польщі із демократизованими і модернізованими соціальними стосунками, які самі встановіли вважали достатньо привабливими для залучення українського народу. Загалом текстам пізніших періодів часто властива критичність щодо поглядів української історіографії і нової літератури, що саме формувалися, коли вони дисонували із традиційною польською патріотичною картиною минулого.

На думку Григорія Вервеса, на початку 80-х років XIX ст. лінія ідеологічного поділу проходила вже не між етносами, народами чи націями, а між консерваторами і лібералами, з одного боку, та революційними демократами, з іншого [2, с. 102]. Натомість Тімоті Снайдер у фокус наукового вивчення поставив процес увиразнення української ідеї у загальному контексті народження модерних української, литовської і білоруської націй. Він вважає, що українська модерна національна політика виникла у поступовому виокремленні з польського національно-визвольного руху і протистоянні російській великодержавній ідеї. Учений ставить процеси, що відбувалися наприкінці XIX ст. в Україні, на один рівень з об'єднанням Італії чи Німеччини. Але так само наголошує на польсько-українському антагонізмі тих

часів: «Поляки прагнули відтворити Річ Посполиту такою, якою вона виглядала для них у викривленому дзеркалі модерної націоналістичної уяви; українці прагнули розбити це дзеркало, розплавити його на друзки й витворити щось нове» [5, с. 159]. Безсумнівно є те, що провідну роль у процесі зародження модерного уявлення про національність як мовно-політичну спільноту відіграло утвердження української національної культури, створеної на ґрунті народної мови, що прокладало шлях до думок про національну державу – як найвищий ідеал політичного буття нації. Боротьба між народами в Україні точилася не тільки на економічному рівні, як переконливо показав Данієль Бовуа [1], а й на ідеологічному. Намагатимемося простежити, якою мірою це протистояння ідей відобразилося на науковій діяльності Юзефа Третяка у контексті польського українознавчого дискурсу останньої чверті XIX ст.

Утворення Київського університету святого Володимира у 1834 р. на навчальній базі Кременецького ліцею забезпечило успадкування ним не тільки тамтешніх наукових і педагогічних надбань, а й традицій польського національного протистояння царській Росії. Адже «Волинські Афіни» були ліквідовані владою саме через участь його викладачів та учнів у листопадовому повстанні 1830 року, а студенти-поляки Київського університету взяли згодом діяльну участь у постанні січневому. Серед діячів останнього активним був і Юзеф Третяк (1841–1923), родом із волинської полонізованої шляхти, майбутній професор кафедри української літератури Ягелонського університету. 21-річним юнаком під час Січневого повстання 1863 р. він виконував функції заступника комісара Київського воєводства і коменданта Києва. Щоправда, повстання на Україні закінчилося поразкою не в останню чергу через соціальний антагонізм польської шляхти й українського

селянства. Однак саме тоді шляхетські революціонери вперше зацікавилися «сільським людом України, Поділля і Волині» («Золота грамота»), як безсумнівним союзником у боротьбі за відновлення Речі Посполитої.

Символічним фіаско повстання стали події у Соловіївці 28 квітня 1963 року, коли загін студентів Київського університету під час своєї акції із проголошення «Золотої Грамоти» постраждав від рук місцевих селян, які не повірили гаслам молодих шляхтичів і жорстоко з ними розправилися. Цим подіям Третяк присвятив нарис, який було анонімно видано у «Польському календарі» в Цюріху в 1865 році. Майже через сорок років нарис перевидано у Львові у 1902 році окремою брошурою разом із текстом «Золотої грамоти» та нарисом Сирочинського [10, с. 1–9]. Тут Третяк, з одного боку, дає чіткий соціальний аналіз ситуації на Україні, зазначаючи, що польське повстання не мало на цих землях жодної підтримки мас, ані міських, які були здебільшого єврейськими і «не мали ніякого громадянського почуття» [10, с. 10], ані сільських, які не співчували ідеям повстанців, бо були вдячні цареві за недавно добровільну ліквідацію панщини і введені в оману урядовою пропагандою. З іншого боку, у цілком романтичному дусі майбутній керівник кафедри руської (української) літератури проголошує своєрідне «заклинання» про майбутнє польсько-українське братерство: «Героїзм, самовідданість і безкорисливість повстанців були настільки очевидними, що селяни мають зрозуміти те, що від них закривала злочинна рука. Кожного разу, коли новий злочин захоче використати їх, як своє знаряддя, із високої могили мучеників до них волатиме голос кривавої легенди» [10, с. 16].

Мабуть, можна припустити, що пізніша увага Третяка до української літератури й української тематики в польській літературі була своєрідною даниною прогалинам в українській політиці повстанців. Хоча дослідник спадщини вченого Ігнаці Хшановський вважав її лише виконанням службового обов'язку керівника кафедри руської літератури: «...університетську кафедру він отримав тільки у п'ятдесят років і то не кафедру своєї улюбленої рідної літератури, а руської» [8, с. 514]. Безперечно, польською літературою Третяк займався у незрівнянно ширших масштабах, ніж українською. До історії полоністики він увійшов насамперед як дослідник спадщини Адама Міцкевича (роботи «Міцкевич у Вільнюсі і Каунасі» (1884), «Міцкевич і Трембецький» (1886), «Любовні стосунки і пісні Міцкевича в Одесі» (1887), «Дві Зосі Міцкевича» (1890), «Міцкевич і Костюшко», «Міцкевич і Пушкін як байроністи» (1899), «Міцкевич як редактор "Трибуни народів"» (1907), «Ідея "Валленрода"» (1887), «Хто такий Міцкевич» (1898), «Міцкевич у світлі нових джерел» (1917), «Міцкевич і Пушкін» (1906), «Про вплив Міцкевича на поезію Шевченка» (1892), про «Пана Тадеуша» – «Методичний розбір мисливського концерту», «Образи неба і землі» (1898), «Історичне тло» (1893) і «Особиста стихія» (1898)), Юліуша Словацького (двотомна монографія «Юліуш Словацький. Історія духу поета і його відображення в поезії» (1903–1905)) і Богдана Залеського (тритомна монографія «Богдан Залеський» (1911–1914)). Не омину своєю увагою Третяк також і Северина Гощинського, Зигмунта Красінського, Ігнація Красіцького, Адама Асника, Корнеля Уейського, Францішка Карпінського, Яна Лама, Генрика Сенкевича та інших.

На цьому тлі численних полоністичних студій роботу «Про давню поезію руську» (1918), за Росціславом Скрентом, здається, можна було б віднести на рахунок «ужинку

офіційної університетської посади» [9, с. 687], а монографію «Пьотр Скарга в історії й літературі Брестської унії» (1912), за Хшановським, назвати «відгалуженням обов'язкових досліджень Третяка як професора руської літератури над історією і літературою Русі» [8, с. 518], монографію «Богдан Залеський» (1911–1914), у якій зібрано також чимало українського матеріалу, пов'язати із «симпатією кресовця до кресовця» [8, с. 516]. До таких обов'язкових «відгалужень» можна зарахувати також рецензії на «Історію руської літератури» Омеляна Огоновського («Kwartalnik historyczny», Ч. 1 – 1888, Ч. 2 – 1890, Ч. 3 – 1894), Олександра Колесси «Українські народні пісні в поезіях Богдана Залеського», «Юрій Коссован» («Kwartalnik historyczny», 1894), «Шевченко і Міцкевич» («Kwartalnik historyczny», 1895), а також Кониського «Дитинний вік Тараса Шевченка» («Kwartalnik historyczny», 1893), мовознавчу студію «Про слова, які перейшли з польської мови до руської» (1893), шевченкознавчі роботи «Про вплив Міцкевича на поезію Шевченка» (1892), статтю «Тарас Шевченко (з нагоди 50-х роковин його смерті)» (газета «Czas», 1911). Українські зацікавлення присутні також у видавничій праці вченого, зокрема, у передмовах до опрацьованих ним до друку творах Северина Гощинського «Канівський замок» (1921) і «Король замчиська» (1922), а також у вступі до виданих посмертно із рукописів фольклорних матеріалів Оскара Кольберга «Волинь: обряди, мелодії, пісні» (1907). Тож, українознавчий доробок Третяка складають публіцистика, рецензії, монографії, редакторські праці. Попри начебто обов'язковість, несистематичність і навіть небажаність відлучення професора від першорядних студій над польською літературою, його україністичні студії мають свій виразний літературознавчий профіль і, безперечно, можуть слугувати ілюстрацією рецепції української культури, історії й літератури польським академічним середовищем протягом двох останніх десятиліть XIX ст. і перших XX ст.

Студія «Про давню поезію руську» увійшла як розділ до одного з томів «Історії художньої літератури в Польщі» у рамках виданої Польською Академією Умьні «Польської енциклопедії». Ця «Історія...» містила розділи авторства видатних польських літературознавців, претендувала на вичерпність і комплексність у представленні розвитку всієї польської літератури. Цікавим тут видається сам факт включення до неї частини, де розглядається «Слово о полку Ігоревім», українська народна і козацька поезія (думи і пісні, колядки і щедрівки), давньоукраїнська поезія XVII і XVIII віків. Третяк наводить таку мотивацію: ««Слово...» є виразом дружинного, лицарського стану, із якого потім утворилося руське боярство, а оскільки це боярство на руських землях, які увійшли до складу Речі Посполитої, стало під впливом польської культури складовою частиною польського народу» [12, с. 422], то і «Слово...» належить польській культурі.

Українську полемічну літературу Третяк розглядає у контексті зіставлення з творами Петра Скарги у своєму дослідженні «Петро Скарга в історії і літературі Брестської Унії» (1912). Аналізує тут ключові тексти полемічної літератури Герасима Смотрицького, Мелетія Смотрицького, Іпатія Потія, Стефанія Зизанія, Філалета, Івана Вишенського, Юрія Рогатинця. У цій студії автор спирався на результати тогочасних досліджень як польських учених (Александра Брюкнера, Ігнація Хшановського, Людвіка Яновського), так і українських (Івана Франка, Павла Житецького, Миколи Сумцова, Дмитра Багалія й Кирила Студинського).

Основним предметом вивчення Третяка став вплив Скарги на долю Русі, її релігійний розкол, освіту й літературу. Загальновідомо, що Скарга як ініціатор Брестської унії, відіграв надзвичайно важливу роль у цьому процесі. Третяк твердить, що висловлені ним звинувачення у невігластві православного духовенства та пастви сприяли розвитку освіти і літератури на Русі.

Особливо цікавим видається зіставлення поглядів Скарги і Вишенського: «Обоє аскети, патріоти, обоє до ґрунту щирі, а такі несхожі один на одного» [13, с. 234]. Картини релігійного переслідування на Русі, змальовані Вишенським, Третяк вважає перебільшеними плодами фантазії аскета, і значною мірою покладає на нього відповідальність за передачу ненависті до католицизму наступним поколінням аж до поетів-романтиків [13, с. 246]. Зрештою, чимало положень Третяк підкріплював моралізуванням, звинувачуючи, зокрема, Вишенського у поширенні «сліпої ненависті до унії», «візантійської ненависті до Заходу» і под. Значно вищий духовний рівень він вбачає у творах Скарги: «Повага, спокій, систематичність, логічність міркувань, багатство ерудиції, зачерпнуте переважно у грецьких Отців Церкви, врешті сердечний тон, який випромінює добру волю, яким Скарга промовляв до Русі» [13, с. 264]. Полемізуючи із Франком, Третяк виводить деякі ідеї та мотиви творів Вишенського не з Данте чи Шекспіра, а з польських авторів Станіслава Ожеховського, Миколая Рея і Петра Скарги.

Набагато вище, ніж Вишенського, цінував Третяк творчість Сковороди: «Сковорода вберігся від впливів візантинізму, завдяки віянням європейської культури. І в часи, коли довкола нього панувала мертва обрядовість, коли руське православне духовенство, отруєне візантійською отрутою міжконфесійної ненависті, яка витікала зі таких творів, як Вишенського, освячувало гайдамацькі ножі, він навчав про одухотворене християнство, мріяв про царство Боже на землі, братерську любов між людьми...» [13, с. 280]. На жаль, учений не розглядає докладніше творчості Сковороди.

Третяк у своїй праці про Скаргу виступає не просто як літературознавець, а як публіцист, гарячий прихильник церковної унії, проголошує апологію західної цивілізації і католицької церкви, гостро засуджує православ'я, називаючи його мертвим, безплідним, невиліком імператорів, султанів і царів. Усю надію на духовне відродження українського народу він покладав на католицьку церкву, яка мала б відкрити шлях до великої родини європейських народів і спільного культурного життя. Здається, погляди Третяка тут близькі до позиції, висловленої за 20 років до цього іншим краківським літературознавцем Станіславом Тарновським: «Ми, поляки, мабуть, можемо із чистим сумлінням про себе сказати, що русина, щирого католика, і такого, який до нас не має ненависті, готові завжди любити, як брата» [11, с. 68]. Зрозуміло, за такого підходу, не варто очікувати від автора неупередженого розгляду історико-літературного процесу, зрештою, у випадку полемічної літератури невіддільного від історії ідеї, духовності та церкви.

Творчість Шевченка польський вчений також вписував у контекст польських письменників, зокрема, зіставляючи з поезією Адама Міцкевича, Богдана Залеського, Северина Гоцинського та Владислава Сирокомлі. Третяк шукав свідчення контактів між поетами, а також будь-які ремінісценції та аналогії на сюжетному рівні, подібність мотивів, стилістичних засобів, жанрової специфіки, настроєвої тональності і найважливіше – ідейного спрямування. Зіставляючи тексти, вчений знаходить приклади прямого

та опосередкованого польського впливу. Виходячи із низки збігів у структурі мотивів, трактуванні певних тем, робить висновок про важливий вплив Міцкевича на формування позиції Шевченка як українського національного пророка [6, с. 34]. Шевченкознавчі роботи Третяка стали поштовхом для розлогої студії Олександра Колесси [7], а згодом використовувалися численними дослідниками проблеми «Міцкевич і Шевченко», хоча й часто оцінювалися негативно, наприклад, Драгомановим як «мало основані, котрі часто збиваються на іграшку в порівняльний метод» [4, с. 15] чи Вервесом як «формалістичні препарування текстів» [3, с. 97].

Таким чином, із доробку Юзефа Третяка постає вибірко-ковий образ української літератури: давньоруської (на прикладі поезії), староукраїнської (полемічної) та нової (творчість Шевченка). Учений розглядав її у тісному зв'язку з польською, навіть ставлячи часто у залежність, концентруючись на питаннях літературної рецепції творів польських письменників. Акцентував здебільшого питання мовного та літературного наслідування в Україні польських зразків, виходячи з методології компаративістики, а також намагався коментувати низку українських літературних явищ, спираючись на біографічно-психологічний метод. Третяк пильно стежив за розвитком українського літературознавства, що саме працювало над виробленням власних уявлень про історичний розвиток української літератури, і часто вступав у полеміку з колегами, застерігаючи від упередженого ставлення до польської літератури й історії та закликаючи враховувати польські літературні впливи.

1. Бовуа Д. Битва за землю в Україні 1863–1914. Поляки в соціо-етнічних конфліктах. Пер. на укр. Зої Борисюк / Даніель Бовуа – К.: Критика, 1998. 2. Вервес Г. Д. Іван Франко і питання українсько-польських літературно-громадських взаємин 70–90-х років XIX ст. / Григорій Вервес – Видавництво Академії наук Української РСР. – Київ, 1957. – 364 с. 3. Вервес Г. Д. Тарас Григорович Шевченко і Польща / Григорій Вервес. – К.: Дніпро, 1964. – 192 с. 4. Драгоманов М. П. Т. Шевченко в чужій хаті його імені («Кобзарь Тараса Шевченка»). Видання Товариства імені Шевченка, ч. I–II, у Львові, 1893) / Михайло Драгоманов // Народ. – 1893. – № 10. – С. 14–16. 5. Снайдер Т. Перетворення націй: Польща, Україна, Литва, Білорусь 1569–1999. Пер. з англ. А. Котенко, О. Надтока / Тімоті Снайдер – К.: Дух і літера, 2012. – 464 с. 6. Третяк О. Про вплив Міцкевича на поезію Шевченка / О. Третяк. – Краків, 1892. – 37 с. 7. Колесса О. Шевченко і Міцкевич. Про значінне впливу Міцкевича в розвою поетичної творчості та в генезі поодиноких поем Шевченка. Порівнююча студія / Олександр Колесса – Львів: Видавництво НТШ, 1894. – 116 с. 8. Chrzanowski I. O literaturze polskiej / Ignacy Chrzanowski – Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1971. – 533 s. 9. Skrzęć R. Józef Tretiak (1841–1923) / Rościsław Skrzęć // Obraz literatury polskiej XIX i XX wieku. Seria 5: Literatura okresu Młodej Polski. Tom IV. Red. K. Wyka, A. Hutnikiewicz, M. Puchalska, J. J. Lipski. – Kraków, 1966. – S. 683–709. 10. Syroczyński L. Tretiak J. W Sołowijówce 28 kwietnia (10 maja) 1863 r. Ustęp z dziejów Polski / Ludwik Syroczyński, Józef Tretiak – Lwów, 1902. – S. 1–9. – 16 s. 11. Tarnowski S. O Rusi i Rusinach / Stanisław Tarnowski – Kraków, 1891. – 68 s. 12. Tretiak J. O dawnej poezji ruskiej / Józef Tretiak // Encyklopedia polska. Tom XXI. Dział XVIII. Część II. Wydawnictwo Akademii Umiejętności. Dzieje literatury pięknej w Polsce. – Kraków, Warszawa, Lublin, Łódź: Nakładem Akademii Umiejętności, 1918. – S. 419–534. 13. Tretiak J. Piotr Skarga w literaturze i dziejach Unii Brzeskiej / Józef Tretiak. – Kraków: Nakładem Akademii Umiejętności, 1912. – 351 s.